

Kardeşliğin Genişlemesi ve 17. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Türk-Afrika İlişkileri

Jillali Adnani, Ibn Zohr Üniversitesi, Agadir-FAS.

Çev. Gülçin Koçbil

Bütün sorulara itiraz etmeye niyetli birisi olduğunda Türkiye ve Afrika arasındaki ilişkileri tahlil etmek kolay değildir. Müslüman Türk gücünü istila eden bir güç olarak görmek, Türklerin yönetimini General P. J. Andre'nin de söylediği gibi değerlendirmektir. Andre; "Türklerin işgali daha fazla devam etmeyecek. Her daim canlı kalan Kuzey Afrika'nın demografik gücü, tarım ve ekonomik gelişimi konusundaki Akdenizli görüşünün etkisiyle Fransız işgalinin yenilenmesine, coğrafi sınırlarının devredilmesine ve hatta şüphesiz aşılmasına ihtiyaç vardır."

Gerçekten, Türkiye ve Afrika ülkeleri ilişkilerinin tarihi üzerine pek çok okuma vardır. İlk olarak, Cezayir ve Fas okumaları ve son olarak da Türk varlığının herhangi bir katkısının bulunmadığını iddia eden Fransız sömürgelerinin okumaları vardır. Sömürgecilik dönemini inceleyen tarihi çalışmalar Türk varlığının rolünü görmezlikten gelmiş ve Roma ya da Bizans tarihi ile Fransız sömürgeciliği dönemi arasında bağlantı kurmaya çalışmıştır. Bu sömürgecilik literatüründe Türk-Afrika ilişkileri tarihi, Panarabizm ve Müslüman dünyasını siyasi seviyedeki panarabizm, kardeşliğin üstün olduğu Mağrip İslamı ve doğacılıkla karışan Afrika İslamı arasında bölünmüş olarak kabul eden "Fransız Müslüman İlişkileri Servisi" raporunda sınıflandırılan Türk entrikaları başlıklarıyla sınırlanmıştır.

Fransa'nın daima Doğu'nun ve Batı Afrika ormanlarının İslamı arasında savunulacağı sınırlar yaratmaya çalıştığını herkes görebilir. Türk gücü ile kardeşlikler arasındaki ittifak ve karşıtlık incelendiğinde her şey daha karmaşık bir hal alıyor. Bu çalışmanın hedefi, doğrudan ya da dolaylı bir yolla Magrep ve Batı Afrika üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada incelenen kardeşlik örneği: Kadiriye, Tijaniyya ve Sanussiyyadır.

Kronolojik sıraya göre Kadiriye kardeşliğinin Türkler'e daha yakın iken, diğeri (Tijaniyya) aynı güce karşı olduğu ve üçüncü kardeşliğin değişen tutumları benimsediği anlaşılmıştır. Kronolojik çerçeve, Türkler'in, Sa'diler'in ve Aleviler'in 15-16-17. yüzyıllarda Mağrib'e gelmesiyle çakışmaktadır. Bu güçler arasındaki ortak nokta, kurdukları imparatorluk ya da devlet içerisinde savaşçı yönetimi desteklemeleridir. Bu kuvvetler güney Sahra bölgelerini de işgal etmeye çalışmıştır: Faslılar'ın Songay İmparatorluğunu fethi (1591) ve Türkler'in 17. yüzyılda genişlemesi. Mevlay İsmail döneminde Fas'ta, Türkler'in Mağrip kalıntısı olarak iki yenilik yapıldı: Surlar inşa edildi ve köleler, ücretliler ve savaşçı kabileler ordusuna destek sağlandı. Bu, fonksiyonel bölünmenin ve modern devlet yabancılışmasının başlangıcıydı.

Kardeşlik ve Türk Yönetimi: Tarih ve Ülke Arasında

Kadiriye kardeşliğinin Türk kuvvetleri, Faslılar ve Sahralılar arasındaki ilişkisini bilen tarihçiler enderdir. Bu dönemin en belirleyici olayı Faslı gezgin El-Ayaşî'nin 17. yüzyıldaki sunuş konuşmasında yer alan Muhammed El Gourari isyanıdır. Muhammed El Gourari, aynı gezgine göre Türk temsilcilerinin kışkırtması sonucu Fas kuvvetlerine karşı çıkmıştır. Aralarındaki ortak nokta El Gourari'nin yaşamına damgasını vurmuştur. Kardeşliğe ait bazı dini temsilciler ve Fas kuvvetleri arasındaki ilk gerginlik, Fas ve Türkiye'nin tarihi ilişkilerine damgasını vurmuştur. Bu dönemde, Cezayir'in nerede kurulabileceğine dair itirazları sonucu

bu kardeşliğin gücü ve sosyal dayanağı, Fas'ta bulanıklaşmaya başlamıştır. Özellikle 16. yüzyılda bu kardeşlik güneye doğru, Kunta kabilesiyle şimdiki Moritanya'ya kaymaya başlamıştır. Fas tarihçiliği doğudaki ve güneydeki Kadirileri Türkiye'nin hizmetinde olan temsilciler olarak görmüştür.

16. yüzyılda Batı Cezayir'de birbirinin etkisiyle var olan iki tarikattan Şâzeliye ve Kâdiriye'nin ilki Türkler'e karşıdır, bunun nedeni görünüşte liderlerinin Fas'taki Sa'di Şerif ile yakın bağlarının bulunmasıdır. Kâdiriye Türkler'i desteklemiştir. Fakat Şâzeliye ile Mağrip'teki en eski kardeşliği temsil eden bu kardeşlik, Türkler'in 17. yüzyılda Mağrib'e gelmesiyle Tuvatlılarla birlikte Sahra'ya doğru inmeye başlamıştır. Kardeşliğin her türlü Türk etkisinden uzak olan genişlemesi, iletişimin doğal yolu ile ve aynı zamanda sözü edilen ticaret yolları ile cereyan etmeye başlamıştır: Cebel Tuvat yüksek platoları ve Sudan yoluyla. Fakat özellikle bugünkü Moritanya'daki Kunta kabilesinin Kâdiri grupları, Ruslara karşı savaştaki Türk gücüne yönelik iyi niyet beslemişlerdir.

1826'da, Kadiriler Muasker (Mascara) yakınlarında Türklerle karşılaştıklarında Ticânî tarikatı müntesiplerini ele vermiştir. 1827'de Ticânîye'nin kurucusunun oğlu Muhammed El-Kebir Türkler tarafından götürülecektir. 1830'daki Fransız fethinde, Kâdiriler Fransızlarla savaşta Türk yönetimine destek sağlayan tek gruptur.

Ticânîlerin Türklere karşı duyduğu düşmanlığın boyutu, Cezayir'in 1830'da Fransızlar tarafından fethinin, Ahmet el-Ticânî'nin Cezayir'deki Türk yönetiminin sona ermesine dair duasının gerçekleşmesi sonucu olduğu inancında ortaya çıkmaktadır. Türk zulmünden korkan Ahmed el Ticânî 1789'da Cezayir'i terk ederek Fas şehrine yerleşmiş, Mevlay Süleyman onu iyi karşılamış ve kalacak bir ev vermiştir.

Ticânîye kardeşliğinin Sahra ve Batı Afrika'daki büyük başarısından Türk yönetimi de bir parça sorumludur. Ticânîye'yi Türkler'e karşı bir kardeşlik olarak düşünme analizleri şebekesinin işlememesi gibi, iyi Ticânîye'ye karşı kötü niyetli Senüsiye kardeşliğine karşıt okumalar şebekesi de devam etmemektedir. İstanbul'la güçlü bağları tekrar kurmada Kuloğulları'nın ve özellikle Tilimsân'daki Ticânîye zaviyesinin rolü unutulmuş bir hafıza yaratmıştır. Kişiler her zaman Cezayir'in güneyinde ve özellikle Tunus'ta, Ticânîye'nin birleşmesinde beylerin rolünü unuttur ya da küçümser. Sahra'da etkili olanlar bu güney Cezayir zaviyeleridir. Ticânîye'nin Batı Afrika'daki kolu Hamaviye'nin kuruluşunun kısmen İstanbul'da hazırlandığını söylemek yeterlidir. Tilimsân ve son olarak Fez'de kurulan Tuggurt El-Abdellâvî ailesiyle Türk kuvvetleri arasındaki bağlar, Türklerle işbirliği kurmak istemiş olan Ticânîler'in Fransız karşıtı yüzünü göstermektedir.

Bugün Senüsiye unutilan bir kardeşliktir ve çok zor hatırlanan bir siyasi yapıdır. 1949'da, İngiliz Antropolog Evans-Pritchard'ın çalışmaları, Sirenyka Bedevîleri'nin bölücü tarikatındaki arabulucu rolüne işaret ederek bu kardeşlik konusundaki sessizliği bozmuştur. Bu konferans, başlangıcından ve 1842'de Sirenyka'da (Libya'da Bingazi ve çevresi) kurulmasından beri Muhammed b. Ali es-Senüsî tarikatının tarihini gözden geçirerek Senüsiye konusunda farklı bir ışık yansıtmaktadır. Güney sınırında Osmanlı'nın siyasî ve askerî entrikaları, sonra bölgedeki Fransız ve İtalyanlar'a göğüs germek zorunda kaldığı Sahra Altı Afrikası'nda bulunan bu tarikatın stratejileri üzerine özel yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda, Senüsiye'nin dönüşümü Osmanlı yönetimini istemeyerek kabullendi. Tarikatın kurucuları Türkler'i halifeliğin gaspçıları olarak görmüştür. Fakat Senüsiler Sahra'daki Fransız etkisi ile savaştıklarından ve Fransızların Cezayir'i işgalinden memnun olmadıklarından, liderleri

Fransız işgalinin daha fazla denetimi için Türk varlığının avantajlarını tanımak zorunda kaldılar. Türkler Senüsîler'in hassasiyetlerini anladı, halifelik tutumlarına bakmada yeterince realisttiler ve iyi niyet toplamak için adımlar attılar.

Sonuç olarak, eğer Senüsiler Türk işbirliğine ihtiyatlı olmayı seçseydi Ticâniye ekseriya Türk karşıtı, Fransız lehinde bir kardeşlik olmazdı denilebilir. Kadiriye'de yüzyıllar süresince Türk yönetimine karşı davranışlarını değiştirmiştir. Ticâniye ve Senüsiyeler arasındaki ilişkinin tarihinin yazılmasının ve Türklerin ve Senüsilerin etkisini sınırlamada Tevarıklar'ın (Tuaregler) rolünün tanımlanmasının beklendiği söylenmelidir. Türk yönetimiyle ilişkilerindeki ikincil kardeşlik okumalarının yapılması beklenmektedir. Çok yönlü Arap, Türk ve Avrupa kaynakları Türk gücü ve kardeşlik arasındaki ilişkiye yeni bir bakış yaratmaya imkan tanımaktadır. Aslında, ideolojik dayanağı genelde kardeşlik mitinden sağlanır. Fakat kardeşliklerin yaratılmasından imparatorlukların kurulmasına kadar bazen sadece bir adım olur. Kadiriye 1837'deki Tafna Antlaşması'ndan sonra bir devlet kurmuştur, Senüsiya tarikat geleneğinden devlet idaresinde krallığa geçişle son bulmuştur. Ticâniye ise Batı Afrika'daki el-Hâc Ömer'in Fulânî (Peul) İmparatorluğu'nu kurmasının ardından meşhur olmuştur.